

**УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ
ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ**

ФАКУЛЬТЕТ ЕКОНОМІКИ ТРАНСПОРТУ

Кафедра «Економічна теорія і право»

Ю.П. Васильєв

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

**КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
З ДИСЦИПЛІНИ «ПРАВознавство»
для студентів усіх спеціальностей**

**Електронна версія
(з автентичним перекладом російською мовою)**

ХАРКІВ 2010

Васильєв Ю.П. Основні поняття теорії держави і права: Конспект лекцій. – Харків: УкрДАЗТ, 2009. – 31с.

Даний конспект лекцій розкриває два розділи курсу «Правознавство», а саме: «Основні поняття теорії права» і «Основні поняття теорії держави». Він може бути також використаний як теоретичне джерело при підготовці до тестового контролю знань з відповідних розділів курсу «Правознавство» студентами усіх спеціальностей.

Рекомендується для студентів усіх спеціальностей.

Табл. 1, бібліогр: 5 назв.

Конспект лекцій розглянуто та рекомендовано до друку на засіданні кафедри «Економічна теорія і право» 23 лютого 2009 р., протокол № 5.

Рецензент

Старш. викл. А.В. Колісников

Зміст

Розділ I	Основні поняття теорії права	5
Тема 1	Поняття і види соціальних норм	5
Тема 2	Взаємозв'язок соціальних норм	5
Тема 3	Поняття та ознаки права	6
Тема 4	Право – особливий вид соціальних норм	7
Тема 5	Об'єктивне і суб'єктивне право	7
Тема 6	Функції права	8
Тема 7	Джерела (форми) права: поняття і види	8
Тема 8	Закони і підзаконні акти	9
Тема 9	Поняття та ознаки правових актів	10
Тема 10	Система законодавства: поняття і структура	10
Тема 11	Система права і її структура. Поняття галузі права і правового інституту	11
Тема 12	Систематизація нормативно-правових актів, її цілі і види	12
Тема 13	Норми права: поняття, ознаки і види	13
Тема 14	Структура норми права	14
Тема 15	Правовідносини: поняття, ознаки і види	14
Тема 16	Структура правовідносин	15
Тема 17	Суб'єкти права: поняття і види	15
Тема 18	Юридичні факти: поняття і класифікація	16
Тема 19	Правомірна поведінка: поняття, ознаки, види	17
Тема 20	Правопорушення: поняття, ознаки і види	18
Тема 21	Склад правопорушення	19
Тема 22	Юридична відповідальність: поняття, підстава, ознаки, мета, функції і види	19
Тема 23	Поняття законності і правопорядку, їх гарантії	20

Розділ II	Основні поняття теорії держави	21
Тема 24	Суспільство: поняття і структура	21
Тема 25	Поняття і види влади	22
Тема 26	Виникнення держави і права	23
Тема 27	Поняття та ознаки держави	24
Тема 28	Історичні типи держави	24
Тема 29	Функції держави: поняття і види	25
Тема 30	Основні форми здійснення функцій держави	26
Тема 31	Класифікація держав залежно від їх форм	26
Тема 32	Форми правління сучасних держав	27
Тема 33	Форми державного устрою	28
Тема 34	Форми державного режиму	29
Тема 35	Громадянське суспільство і держава	30
Тема 36	Поняття та основні ознаки правової держави	30
Тема 37	Головні напрями формування громадянського суспільства і правової держави в Україні	31
	Список літератури	31

Розділ I Основні поняття теорії права

Тема 1 Поняття і види соціальних норм

Соціальні норми – це правила людського спілкування, які регулюють відносини людей між собою.

Відмітні ознаки соціальних норм:

- 1) соціальні норми є типовою *моделлю* (зразком) поведінки людини. Вони спрямовані на регулювання всіх суспільних відносин;
- 2) соціальні норми носять *загальний* характер, тобто розраховані на багаторазове застосування;
- 3) виконання соціальних норм *забезпечується* певними засобами дії (внутрішнє переконання людини, суспільне засудження, державний примус).

Види соціальних норм:

- 1) норми моралі;
- 2) норми права;
- 3) релігійні норми;
- 4) норми об'єднань громадян (корпоративні норми);
- 5) звичаї і традиції;
- 6) естетичні норми.

Виконання більшості соціальних норм забезпечується недержавними засобами: суспільним засудженням, санкціями з боку об'єднань громадян і церкви (наприклад, виключення з партії, покаяння або відлучення від церкви). Держава забезпечує тільки норми права.

Тема 2 Взаємозв'язок соціальних норм

Соціальні норми взаємозв'язані. Це виявляється в ось у чому:

- 1) *регулятивність* — усі соціальні норми регулюють суспільні відносини шляхом встановлення певних правил поведінки людини в суспільстві;
- 2) *єдність мети* — усі соціальні норми спрямовані на впорядкування життя, на стабільність і спокій у суспільстві. Результатом реалізації (втілення в життя) соціальних норм є *громадський порядок*.

Норми релігії, моралі, права мають також величезний виховний потенціал, вони впливають на формування людської особистості;

3) *єдність оцінки бажаної і небажаної для суспільства поведінки* — нерідко і право, і релігія, і мораль забороняють або дозволяють одну і ту ж лінію поведінки. Наприклад, крадіжка правом розцінюється як злочин, релігією — як гріх, мораллю — як поганий вчинок. Спричинення шкоди нападникові у результаті самооборони виправдовується і правом, і мораллю.

Взаємозв'язок існує не між усіма видами соціальних норм. Деякі норми відображені в багатьох видах соціальних норм. Переважно норми знаходять правове оформлення.

Тема 3 Поняття та ознаки права

Право – це система загальнообов'язкових, формально визначених, встановлених державою і таких, що охороняються державою, правил поведінки, які регулюють суспільні відносини і виражають міру свободи і справедливості.

Ознаки права:

1) *загальнообов'язковість*. Правові приписи адресовані всім учасникам правових відносин і обов'язкові для них;

2) *нормативність*. Право складається з правил загального характеру, розрахованих на неодноразове застосування. Право виступає як масштаб і модель поведінки людей;

3) *формальна визначеність*. Правові норми, як правило, фіксуються письмово, вони мають чітку логічну структуру. Право встановлює певні рамки поведінки людини, однозначно формулюючи його права та обов'язки;

4) *системність*. Право є цілісною системою взаємозв'язаних норм;

5) *зв'язок з державою*. Право пов'язане з державою перш за все тим, що правові норми встановлюються або санкціонуються державою. Право охороняється державним примусом;

6) *регулятивність*. Право виступає як регулятор суспільних відносин, і в цьому полягає його головна соціальна цінність;

7) *вираження міри свободи і справедливості*. Право нерідко називають математикою свободи. Дійсно, право втілює основні права і свободи людини, надає людині легальну можливість реалізувати свої інтереси, не порушуючи прав і свобод інших людей.

Тема 4 Право – особливий вид соціальних норм

Норми права відрізняються від решти соціальних норм такими *властивостями*:

- 1) формування і дія права пов'язані з державною діяльністю – саме держава надає праву загальнообов'язковий характер і повідомляє йому примусову силу;
- 2) порушення норми права спричиняє негативну реакцію держави у вигляді юридичної відповідальності;
- 3) дія норм права поширюється на всіх людей незалежно від волі і бажання людини (незнання правової норми не звільняє від відповідальності у разі її порушення).

Тема 5 Об'єктивне і суб'єктивне право

Об'єктивне право – це система діючих норм права, відображених у різних джерелах права і не залежних від волі індивіда.

В об'єктивному праві традиційно виділяють структурні підрозділи (у праві України це галузі та інститути права).

Суб'єктивне право – це визначена об'єктивним правом міра можливої поведінки індивіда. Використання суб'єктивного права залежить від особистого бажання і розсуду індивіда. У структурі суб'єктивного права звичайно виділяють три елементи:

- 1) *право дії* передбачає, що індивід має право самостійно визначити позитивну лінію своєї поведінки. Наприклад, громадянин України має право придбати у власність ділянку землі;
- 2) *право вимоги* означає, що індивід може вимагати певної позитивної поведінки від іншої особи. Наприклад, власник земельної ділянки має право зажадати в орендаря орендну плату;
- 3) *право домагання* означає, що індивід має право звернутися по допомогу до держави, якщо порушено його суб'єктивне право або він не може реалізувати його без державного втручання. Наприклад, у разі земельного спору індивід має право звернутися до суду.

Об'єктивне та суб'єктивне право тісно взаємозв'язані. На основі об'єктивного права отримуються суб'єктивні права, виникають правовідносини.

(Аналогія з фізики: маса і вага. Маса – міра інертності і нею володіє будь-яка матерія. Вага – сила, з якою тіло тисне на опору або відтягує підвіс, і залежить від сили гравітації і в стані невагомості рівна нулю).

Тема 6 Функції права

Функції права – це основні напрями дії права на суспільні відносини.

Функції:

- 1) економічна;
- 2) політична;
- 3) ідеологічна;
- 4) виховна;
- 5) юридична (особлива функція).

Юридична функція:

- 1) регулятивна;
- 2) охоронна.

Регулятивна функція виявляється в тому, що приписи правових норм вносять впорядкованість у суспільні відносини.

Розрізняють:

- 1) статична - закріплює ті або інші стабільні стани;
- 2) динамічна - закріплює соціальні процеси.

Охоронна функція полягає в тому, що право захищає суспільні відносини шляхом встановлення заборон, обмежень і покарань.

Регулятивна та охоронна функції права тісно зв'язані між собою - охоронна функція права покликана забезпечити нормальну дію регулятивної функції.

Тема 7 Джерела (форми) права: поняття і види

Джерело права – це спосіб вираження і закріплення норм права, який виходить від держави.

Види:

- 1) правовий звичай – це стійке правило поведінки, що стихійно склалося, яке санкціоноване державою;
- 2) юридичний (судовий або адміністративний) прецедент – це рішення по конкретній справі, якому надана нормативна сила і яке служить зразком для вирішення аналогічних справ;

3) правовий акт – це письмовий документ, прийнятий в установленому порядку компетентним органом держави;

4) нормативний договір – це угода між двома і більш суб'єктами права, що містить обов'язкові для них приписи.

У різних правових системах співвідношення і взаємодія між джерелами права має свої особливості. Наприклад, в Україні нечасто використовуються юридичний прецедент і правовий звичай. Навпаки, в багатьох державах Африки і Латинської Америки правові звичаї зберігають своє значення і є основою правової системи. У Великобританії ж основною правовою формою залишається юридичний прецедент.

Тема 8 Закони і підзаконні акти

Закон – це нормативний акт, прийнятий органом законодавчої влади або всенародним референдумом, що має вищу юридичну силу і містить первинні правові норми.

Найбільш важливі відмітні ознаки:

1) приймається виключно суб'єктами, які є носіями державного суверенітету (народ або його найвищі представницькі органи);

2) закон має вищий юридичний ранг;

3) містить первинні початкові норми, яких раніше не було в системі права;

4) регулює найбільш важливі суспільні відносини.

Усі закони діляться на:

1) конституційні (конституція і закони, що вносять в неї зміни і доповнення);

2) звичайні (поточні).

Підзаконні акти – це нормативні акти, видані на основі, у виконання і з метою конкретизації закону.

Вони не можуть виходити за межі законодавчого регулювання, змінювати або відміняти норми законів.

Види підзаконних актів:

1) укази Президента України;

2) постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України;

3) інструкції і нормативні накази міністерств і відомств;

4) рішення органів місцевого самоврядування і їх виконавчих органів;

5) розпорядження голів місцевих державних адміністрацій;

б) нормативні накази адміністрацій підприємств, установ, організацій.

Тема 9 Поняття та ознаки правових актів

Правові акти – це прийняті в офіційно визнаній (найчастіше в документальній) формі акти суб'єктів права, що мають юридичне значення.

Ознаки правових актів:

- 1) є актами правомірної поведінки;
- 2) носять вольовий характер;
- 3) мають визначену, об'єктивно виражену форму (договір, розпорядження, закон).

Розрізняють:

- 1) нормативно-правові акти: містять норми права, поширюються на безліч суб'єктів права і правові ситуації, що повторюються, і розраховані на невизначено велику кількість застосувань;
- 2) індивідуально-правові акти: обов'язкові тільки для певного кола конкретних суб'єктів і діють «одноразово» на кожен конкретний життєвий випадок (наказ про накладення стягнення, вирок суду).

Тема 10 Система законодавства: поняття і структура

Система законодавства – це сукупність нормативно-правових актів, структурованих (розташованих) у певному логічному порядку.

Розрізняють такі структури законодавства:

- 1) вертикальна (ієрархічна);
- 2) горизонтальна (галузева).

Вертикальна – нормативно-правові акти розташовані залежно від юридичної сили (значущості).

Система законодавства України включає:

- 1) конституцію України;
- 2) звичайні (поточні) закони;
- 3) міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України, тобто прийняті як частина системи законодавства України;
- 4) підзаконні акти.

Внутрішня структура нормативних актів:

- 1) закон складається з:
 - А-преамбула (введення);
 - Б-розділи (глави);

В-статті.

2) підзаконний акт складається з:

А-розділи;

Б-пункти.

Горизонтальна (галузева) структура формується за галузевою ознакою:

1) конституційне;

2) адміністративне;

3) цивільне;

4) трудове;

5) кримінальне законодавство і т.д.

Система законодавства і система права являють собою дві сторони, (два аспекти) однієї і тієї ж сутності – права.

Система права включає, крім нормативно-правових актів, інші джерела права (правові звичаї, юридичні прецеденти, нормативні договори).

Тема 11 Система права і її структура. Поняття галузі права і правового інституту

Система права – це внутрішня структура діючого права, що складається з галузей, інститутів і норм права.

Центральною ланкою системи права є галузь права – значна впорядкована сукупність правових норм, регулюючих певну сферу суспільних відносин.

В основі поділу права на галузі та інститути лежать два критерії: предмет і метод правового регулювання.

Кожна галузь має свій набір принципів і загальних положень, специфічних засобів і прийомів правового регулювання.

Предмет правового регулювання – це та сфера суспільних відносин, яку регулює дана галузь, це те, що підлягає регулюванню.

Він унікальний для кожної галузі права.

Метод правового регулювання – це прийоми і способи дії права на суспільні відносини, це те, як право впливає на них.

Деякі методи правового регулювання:

1) **імперативний метод** – метод владних приписів. Містить, як правило, норми-заборони. Імперативні норми права не можуть бути змінені за домовленістю між учасниками правових відносин;

2) **диспозитивний метод** (протилежний імперативному) – дає суб'єктам можливість вибору варіантів поведінки в рамках закону;

3) **метод заохочень** – виділяє дії, при здійсненні яких суб'єкти набувають деякі права або звільняються від відповідальності (добровільне здавання зброї звільняє від кримінальної відповідальності);

4) **метод автономії і рівності сторін** – суб'єкти характеризуються самостійністю і рівні у своїх діях (процесуальне право, сімейне право);

5) **метод субординації і владного наказу** – передбачає нерівність учасників правових відносин, підлеглість одного з них іншому.

Для кожної галузі права характерний свій набір методів правового регулювання. Чим розвиненішою є система права, тим більше галузей включає вона.

Галузь права у свою чергу є системою, що складається з інститутів права.

Інститут права – це впорядкована сукупність норм права, регулюючих певний вид суспільних відносин.

Наприклад, галузь цивільного права включає інститути:

- інститут права власності;
- інститут наслідування;
- інститут зобов'язань;
- і т.п.

Інститут права складається з норм права, які є первинними елементами, осередками системи права.

Тема 12 Систематизація нормативно-правових актів, її цілі і види

Систематизація – це діяльність, спрямована на впорядкування або вдосконалення нормативно-правових актів з метою приведення їх в певну узгоджену систему.

Види систематизації:

1) **інкорпорація** – об'єднання нормативно-правових актів, без їх зміни, у збірник за яким-небудь критерієм (алфавітним, предметним, хронологічним, професійним і т.п.);

2) **кодіфікування** – створення нового, логічно-цілісного нормативно-правового акта (кодексу) на основі попередніх актів, з частковою або повною зміною їх змісту, усуненням пропусків і суперечностей. Здійснюється тільки Верховною Радою України;

3) **консолідація** – ухвалення укрупненого уніфікованого акта на основі об'єднання норм розрізнених актів. При цьому нові норми не створюються, усуваються повтори. Застосовується в англійських країнах.

Тема 13 Норми права: поняття, ознаки і види

Норма права – ця обов'язкове, формально-визначене, встановлене або санкціоноване державою і забезпечене її примусовою силою правило поведінки.

Норми права відносять до соціальних норм.

Відмітні ознаки:

1) **загальнообов'язковість** – для всіх, на всіх, незалежно від того чи знайомі суб'єкти з цими нормами або ні, обов'язкові для виконання;

2) **формальна визначеність** – норми права чітко сформульовані і зафіксовані в офіційному джерелі права – нормативно-правовому акті, міжнародному договорі і т.д.;

3) **зв'язок з державою** – норми права або встановлюються державою, або санкціонуються державою;

4) **системність** – норма права сама по собі є мікросистемою, що складається з гіпотези, диспозиції і санкції.

Кожна норма пов'язана з рядом інших.

Норми класифікуються за рядом критеріїв:

1) залежно від предмета правового регулювання:

- конституційні;
- кримінально-правові;
- інші галузеві норми;

2) залежно від методу правового регулювання:

□ імперативні (містить владні приписи, що не допускають ніяких відхилень);

□ диспозитивні (приписи норм можуть варіюватися за розсудом учасників відносин);

3) залежно від характеру правового припису, що міститься в нормі:

- дозвільні;
- зобов'язуючі;
- забороняючі;

4) залежно від терміну дії:

- постійні;
- тимчасові;

5) залежно від кола учасників правовідносин, на яких розповсюджуються норми:

- загальні;
- спеціальні;

б) залежно від дії в просторі:

- загальні;
- локальні (Конституція Автономної Республіки Крим);

7) за функціональною спрямованістю:

- регулятивні (встановлюють права та обов'язки);
- охоронні (встановлюють вид і міру відповідальності за порушення прав або невиконання обов'язків).

Тема 14 Структура норми права

Норму права складають такі взаємозв'язані структурні частини (елементи):

- **гіпотеза** – це частина норми права, яка вказує на умови (життєві обставини), при яких дана норма права вступає в дію;
- **диспозиція** – це частина норми права, яка містить саме правило поведінки (або заборонену поведінку);
- **санкція** – це частина норми права, яка передбачає негативні наслідки у разі порушення правила або заборони.

Схема " якщо – то – інакше "

Якщо (гіпотеза) існує певна обставина, то (диспозиція) слід прийняти певну лінію поведінки, інакше настануть (санкція) вказані несприятливі наслідки.

Зауваження

Норма права і стаття нормативно-правового акта можуть не збігатися – як правило, гіпотеза, диспозиція, санкція містяться в різних нормативно-правових актах.

Тема 15 Правовідносини: поняття, ознаки і види

Правові відносини – це суспільні відносини, врегульовані нормою права, учасники якого володіють взаємними правами та обов'язками.

Правові відносини характеризуються через сукупність їх ознак:

- 1) виникають між конкретними суб'єктами – володарями юридичних якостей (правоздатність, дієздатність);
- 2) виникають виключно на основі норми права;
- 3) між учасниками правових відносин виникає юридичний зв'язок у вигляді суб'єктивного права однієї особи і відповідного йому обов'язку іншої особи;

4) мають вольовий характер (для виникнення правових відносин необхідна воля як мінімум одного з учасників);

5) правові відносини виникають з приводу реально існуючого блага;

6) правові відносини охороняються і забезпечуються силою державного примусу.

Розрізняють такі види правових відносин:

1) за галузевою ознакою:

- конституційні;
- трудові;
- сімейні і т.д.;

2) за функціями права:

- регулятивні – виникають з правомірних дій суб'єкта;
- охоронні – виникають з неправомірних дій суб'єкта;

3) за характером обов'язків:

активні – обов'язок суб'єкта полягає в необхідності виконати певну дію;

- пасивні – не виконувати ніяких дій.

Тема 16 Структура правовідносин

Правові відносини складаються з таких трьох елементів:

1) суб'єкти – як мінімум два; один – уповноважений (є носієм права); інший – зобов'язаний (є носієм обов'язків);

2) об'єкт – реальне (матеріальне або нематеріальне) благо, з приводу якого суб'єкти вступають в правовідносини;

3) зміст – суб'єктивні права та юридичні обов'язки учасників правових відносин.

Суб'єктивне право – це передбачена правом лінія можливої поведінки особи.

Юридичний обов'язок – це прописана правом лінія належної поведінки особи.

У кожних правових відносинах суб'єктивному праву одного учасника відповідає юридичний обов'язок іншого учасника.

Тема 17 Суб'єкти права: поняття і види

Суб'єкти права – це особи що володіють правосуб'єктністю (фізичні і юридичні особи, держава, органи місцевого самоврядування).

Суб'єкти правовідносин — це люди та їх об'єднання, які виступають як носії прав і обов'язків.

Види суб'єктів права:

1) *фізичні особи* — громадяни або піддані даної держави, іноземні громадяни або піддані, особи без громадянства;

2) *юридичні особи* — організації, зокрема об'єднання громадян, підприємства, установи;

3) *держава, державні органи та органи місцевого самоврядування.*

Правосуб'єктність включає дві юридичні характеристики особи:

1) *правоздатність* – це здатність особи володіти суб'єктивними правами та обов'язками;

2) *дієздатність* – це здатність особи своїми діями набувати прав і обов'язків.

Правоздатність фізичних осіб виникає з моменту народження і припиняється смертю.

Дієздатність фізичних осіб (у повному обсязі) виникає з 18 років; при одруженні – з моменту одруження.

Правоздатність і дієздатність юридичної особи виникає одночасно з моментом державної реєстрації (внесення в державний реєстр).

Тема 18 Юридичні факти: поняття і класифікація

Юридичні факти – це конкретні життєві обставини, з якими норми права зв'язують виникнення, зміну або припинення правовідносин.

Юридичні факти відображені в гіпотезах правових норм.

Класифікація:

А За вольовою ознакою юридичні факти діляться на:

1) *події* (не залежать від волі людини: дія сил природи, народження і природна смерть людини, закінчення термінів);

2) *дії* (залежать від волі людини).

Дії діляться на:

1) *правомірні*:

а) юридичні акти – це правомірні дії, що мають на меті досягнення певного правового результату (договір, заповіт, судове рішення);

б) юридичні вчинки – це дії, що призводять до юридичних наслідків незалежно від волі людини, що їх учинила (знахідка скарбу, створення літературного твору, наукове відкриття);

2) неправомірні – правопорушення

правопорушення за ступенем шкідливості для суспільства діляться на:

а) проступки – цивільно-правові, адміністративні і дисциплінарні;

б) злочини.

Б Залежно від характеру юридичних наслідків розрізняють такі факти:

1) правотвірні (приймання на роботу; обрання на державну посаду);

2) правозмінюючі (присвоєння чергового спеціального звання; зміна прізвища при одруженні);

3) правоприміняючі (звільнення з роботи).

Тема 19 Правомірна поведінка: поняття, ознаки, види

Правомірна поведінка – це поведінка, яка відповідає приписам правових норм.

Ознаки правомірної поведінки:

1) *відповідність нормі права*. Правомірна поведінка є реалізацією припису, викладеного в диспозиції норми права;

2) *соціальна корисність*. Акти правомірної поведінки не порушують прав і свобод інших людей, правопорядку у цілому;

3) *передбаченість*. Дії правопослушної людини легко спрогнозувати, що дозволяє у свою чергу планувати відповідні дії;

4) *масовість*. Правомірна поведінка властива більшості людей.

За мотивами розрізняють такі види правомірної поведінки:

1) *принципiальна (соцiально активна)* – особа глибоко вiрить у справедливiсть правових приписiв i свiдомо, неухильно дотримується їх (для цього слiд знати їх). Правосвiдомiсть i поведiнка такої особи знаходяться в повнiй гармонiї;

2) *звична* – особа не замислюється над приписами норм права, дiє за звичкою, дотримуючись стереотипу, що склався;

3) *конформiстська* – особа дотримується не своїх переконань або звичок, а копіює дії свого оточення, діє «як усі»;

4) маргінальна – особа діє правомірно внаслідок особистого розрахунку або страху перед покаранням. Правосвідомість такої особи розходиться з приписами правових норм.

Правомірна поведінка – норма для абсолютної більшості громадян правової демократичної держави.

Тема 20 Правопорушення: поняття, ознаки і види

Правопорушення є протилежністю правомірної поведінки.

Правопорушення – це протиправне, провинне, таке, що наносить шкоду особі, суспільству або державі, діяння деліктоздатної особи.

Ознаки правопорушення:

1) суперечність конкретному правовому припису – невиконання обов'язку або порушення заборони;

2) винність – правопорушенням є лише діяння, здійснене навмисно або з необережності;

3) нанесення шкоди особі, суспільству чи державі або, в ряді обумовлених законом випадків, загроза нанесення такої шкоди;

4) правопорушення є вольовим, усвідомленим діянням, яке виражається у формі дії або бездіяльності;

5) відповідальним за правопорушення може бути тільки фізична або юридична особа, здатна нести відповідальність за свої дії (деліктоздатна особа).

Залежно від ступеня небезпеки правопорушення і завданої ним шкоди правопорушення розділяють на:

- злочини;

- проступки.

Злочин – це найбільш небезпечне для суспільства правопорушення, що робить замах на найбільш значущі соціальні цінності (життя, здоров'я, власність).

Проступок – це менш небезпечне правопорушення.

Залежно від виду юридичної відповідальності правопорушення підрозділяються на:

1) кримінальні (злочини);

2) цивільно-правові проступки (порушення авторського права, невиконання договірних зобов'язань);

3) адміністративні проступки (порушення громадського порядку, правил торгівлі; порушення правил дорожнього руху, що не спричинили тяжких наслідків);

4) дисциплінарні проступки (порушення трудової дисципліни).

Тема 21 Склад правопорушення

Покладання на особу юридичної відповідальності можливе тільки за наявності в його діянні юридичного складу правопорушення.

Склад правопорушення – це система елементів правопорушення.

До складу правопорушення входять:

1) суб'єкт правопорушення – деліктоздатна особа;

2) об'єкт правопорушення – суспільні відносини, соціальні блага, цінності; права і свободи особи, інтереси держави, на які робить замах правопорушник;

3) суб'єктивна сторона правопорушення – ставлення особи до здійснюваного нею діяння і його наслідків.

Головний елемент суб'єктивної сторони – провина у формі наміру або необережності. Факультативні елементи – мотив і мета правопорушення;

4) об'єктивна сторона правопорушення – це зовнішня характеристика правопорушення, що включає:

а) протиправні діяння (дія або бездіяльність);

б) результат діяння;

в) причинно-наслідковий зв'язок між діянням і результатом.

Відсутність хоч би одного з вказаних елементів означає, що даний акт поведінки не є правопорушенням.

Тема 22 Юридична відповідальність: поняття, підстава, ознаки, мета, функції і види

1 Юридична відповідальність – це застосування до винної особи заходів державного примусу за вчинене правопорушення. Заходи державного примусу носять характер особистих обмежень і майнових стягнень.

2 Юридична відповідальність – це правові відносини між державою і правопорушником, внаслідок яких держава має право вчинити по відношенню до правопорушника певні дії, а правопорушник зобов'язаний зазнати встановлені державою позбавлення особистого і майнового характеру.

Підстава юридичної відповідальності (єдина) – це здійснення правопорушення, тобто наявність у діянні правопорушника складу правопорушення.

Ознаки юридичної відповідальності:

- 1) для неї підставою є лише правопорушення;
- 2) вона завжди пов'язана з державним примусом;
- 3) юридична відповідальність характеризується позбавленнями для особи, що вчинила правопорушення.

Мета юридичної відповідальності – формування правомірної поведінки.

Функції юридичної відповідальності:

- 1) охоронна – полягає в захисті правопорядку;
- 2) правовідновна – полягає у відновленні порушеного права;
- 3) профілактична – полягає в попередженні здійснення нових правопорушень;
- 4) виховна – виховує повагу до права.

Види юридичної відповідальності:

- 1) кримінальна – застосовується тільки за скоєння злочину;
- 2) адміністративна – застосовується за здійснення адміністративної провини;
- 3) цивільно-правова – настає за невиконання зобов'язання, спричинення майнової шкоди;
- 4) дисциплінарна – настає за порушення трудової, службової, навчальної дисципліни;
- 5) конституційна – імпічмент президента, відставка уряду;
- 6) міжнародна – економічні санкції.

Тема 23 Поняття законності і правопорядку, їх гарантії

1 Законність – це строге і повне здійснення приписів правових норм усіма суб'єктами правовідносин .

2 Законність – це правовий режим, при якому діяльність усіх учасників правовідносин здійснюється відповідно до вимог законодавства.

Основні принципи (вимоги) законності:

- 1) верховенство закону;
- 2) загальність законності;
- 3) рівність усіх суб'єктів перед законом;
- 4) єдність законності і доцільності;
- 5) невідворотність відповідальності за правопорушення.

Законність – процес здійснення закону.

Правопорядок – це стан впорядкованості суспільних відносин, які складаються в умовах законності.

Правопорядок – результат здійснення законності.

Важливе значення в здійсненні законності і формуванні правопорядку мають їх гарантії.

Гарантії законності і правопорядку – це засоби, за допомогою яких забезпечується законність і правопорядок у суспільстві.

Гарантії діляться на загальні і спеціальні.

До загальних відносяться:

1) *економічні* гарантії — це перш за все такий стан економіки, який дозволяє більшості громадян задовольняти свої потреби, не виходячи за рамки закону;

2) *політичні* гарантії законності включають реальність прав і свобод громадян, можливість участі в політичному житті та управлінні суспільними справами;

3) *соціальні* гарантії означають наявність досить численного середнього класу, ефективну боротьбу з бідністю і безробіттям, забезпечення соціального захисту населення;

4) *духовні* гарантії включають правову інформованість населення, високий рівень правової культури суспільства.

Спеціальні – це юридичні гарантії:

1) система чинного законодавства;

2) діяльність конституційної юстиції;

3) діяльність судових органів;

4) діяльність правоохоронних і контрольно-наглядових органів.

Розділ II Основні поняття теорії держави

Тема 24 Суспільство: поняття і структура

Суспільство – це сукупність індивідів, що історично склалася, форма колективної життєдіяльності людей і система різноманітних зв'язків і відносин між ними.

Суспільство виступає одночасно і як середовище, і як складний механізм задоволення потреб людини.

Відповідно до цих потреб виділяють такі структурні елементи – соціальні інститути:

1) інститут сім'ї – забезпечує відтворення людини;

2) інститут економіки – забезпечує добування коштів для існування;

3) інститут освіти - забезпечує отримання, накопичення і передачу інформації;

4) інститут духовності – задовольняє потреби людини у вирішенні духовних проблем;

5) інститут управління – забезпечує безпеку і громадський порядок.

Тема 25 Поняття і види влади

Влада – це відносини панування і підпорядкування – це відносини між людьми, внаслідок яких одні з них наказують, інші – підкоряються.

Влада має такі структурні елементи:

1 Суб'єкти:

а) володарюючий (індивід, організація, партія, спільність людей (стан, клас, народ, нація), держава);

б) підвладний (підлеглий) (індивід і різні їх об'єднання).

Влада не може бути односторонньою. Вона передбачає підпорядкування підвладних індивідів.

Мотиви підпорядкування різні:

а) страх перед покаранням;

б) традиція покори;

в) зацікавленість у виконанні розпорядження (така влада є найбільш стабільною).

г) авторитет влади у підлеглих.

Підпорядкування влади – не єдиний спосіб реагування людей на владні приписи. У разі недостатності мотивів для підпорядкування володарюючий суб'єкт може зустріти опір (від мирної непокори до озброєної боротьби з боку підвладного).

2 Об'єкт – поведінка окремих індивідів або їх сукупності, до якої звернені розпорядження суб'єктів влади.

3 Способи дії суб'єктів влади на підвладних індивідів.

Найбільш поширені способи владарювання:

- примус (у т.ч. насильство);

- переконання;

- керівництво (в армії);

- контроль;

- особистий приклад.

Існує безліч видів влади. Юридичне значення мають:

- політична;
- державна.

Політична – це влада, здійснювана різними ланками політичної системи суспільства (влада правлячої партії, влада опозиції, влада держави і влада місцевого самоврядування).

Державна – це різновид політичної влади, здійснюваний державою і її органами.

Від інших видів влади державну владу відрізняють такі ознаки:

- 1) єдність (існує тільки одна влада);
- 2) загальність (розповсюджується на всю територію і на всіх);
- 3) суверенність (самостійна і незалежна від інших влад);
- 4) організаційно оформлена (відокремлена від суспільства і втілена в держапараті);
- 5) наявність органів примусу (армія, поліція).

Тема 26 Виникнення держави і права

Привласнювальний тип господарства, властивий первісному суспільству, перестав відповідати запитам людства. Вирішальну роль у цьому відіграли економічні кризові явища. До 10 тисячоліття до н.е. останній на Землі льодовиковий період завершився, клімат потеплів.

Це призвело до:

- 1) зростання населення;
- 2) вимирання або міграції тварин, яких їли люди і які їли людей.

Це загрожувало існуванню людини як біологічного виду – це криза. Людство відповіло на цю кризу переходом до нового типу господарювання, а саме: від економіки привласнювальної (полювання, рибальство, збирацтво) до економіки виробляючої (землеробство, скотарство, ремесло). Це відбулося там, де існували придатні кліматичні умови, і були види флори і фауни, придатні до одомашнення. Цей процес називають неолітичною революцією. Виробляюча економіка привела до ускладнення організації праці, виникнення обміну, а в соціальному відношенні до стратифікації суспільства (поділусуспільства на верстви). Це вимагало спеціалізації людської діяльності, у т.ч. появи управлінської діяльності. З'явилися особи, зайняті винятково організацією суспільної праці. Суспільні відносини ускладнюються, і для регулювання вже не вистачає звичаїв – створюється право.

Право створюється такими шляхами:

- 1) частина звичаїв санкціонується державою;
- 2) держава створює нормативні акти, що містять правила поведінки, обов'язкові для всіх.

Висновок: держава і право виникли через господарську необхідність та потреби виробляючої економіки, що.

Тема 27 Поняття та ознаки держави

Держава – це політична організація суспільства, що володіє повноваженнями з управління територіально організованим населенням з метою виконання суспільних справ.

Ознаки держави:

1) група ознак (відрізняє державу від первісної соціальної організації):

- 1) наявність публічної політичної влади;
- 2) система збору фінансових коштів;
- 3) поділ населення за територіальною ознакою;
- 4) наявність системи загальнообов'язкових правил поведінки, тобто наявність права;

2) група ознак (відрізняє державу від інших соціальних інститутів, політичних партій і громадських організацій). Ці ознаки називають атрибутами влади:

1) народ – це сукупність індивідів, об'єднаних правовим зв'язком з державою. Цей зв'язок виражається в інститутах громадянства (або підданства – в монархіях);

2) територія – це простір, у межах якого здійснюється державна влада;

3) публічно організована влада – це влада, що виділилася із суспільства, не збігається з ним, стоїть над ним.

Тема 28 Історичні типи держави

Історичний тип держави – це система істотних рис, властивих всім державам, що відносяться до певної групи.

Існує три підходи до визначення типології держави:

- 1) формаційний;
- 2) технократичний;
- 3) цивілізаційний.

1 Формаційний

Головним визначальним чинником є тип соціально-економічних відносин.

Формація – це історичний тип суспільства, заснований на певному способі виробництва.

Спосіб виробництва (соціально-економічні відносини) – це базис; держава, право, релігія, мораль, мистецтво – це надбудова.

Виділяються такі формації і відповідні їм типи держави:

- рабовласницька;
- феодальна;
- буржуазна.

2 Технократичний

Основа в цьому підході – це пріоритет рівня розвитку технології.

Виділяють:

- примітивне (аграрно-традиційне суспільство, якому відповідає деспотичне суспільство-держава);
- промислове суспільство, якому відповідає ліберальна держава.

3 Цивілізаційний

Цивілізація – це соціокультурна спільність, сформована на основі універсальних (загальних) цінностей.

Кожна з цивілізацій несе характерний для неї тип держави.

Виділяють:

- єгипетську;
- китайську;
- еллінську;
- західну;
- православну;
- мексиканську та інші цивілізації, що породили відповідний тільки їм історичний тип держави.

Тема 29 Функції держави: поняття і види

Функції держави – це основні напрями і сторони діяльності держави.

Розрізняють:

- 1) постійні і тимчасові;
- 2) основні і другорядні;
- 3) залежно від сфери застосування – внутрішні і зовнішні.

Внутрішні функції спрямовані на вирішення внутрішніх завдань держави;

зовнішні – на встановлення і підтримку певних відносин з іншими державами.

До внутрішніх функцій держави відносяться:

- економічна функція;
- функції захисту прав і свобод людини і громадянина;
- соціальна функція;
- функція фінансового контролю;
- функція охорони правопорядку;
- природоохоронна (екологічна) функція;
- культурна (духовна) функція;
- інформаційна функція.

До зовнішніх функцій відносяться:

- функція забезпечення безпеки держави;
- функція міжнародної співпраці.

Тема 30 Основні форми здійснення функцій держави

З урахуванням поділу влад виділяють такі форми здійснення функцій держави:

- 1) нормотворча – полягає у виданні загальнообов'язкових нормативно-правових актів;
- 2) виконавчо-розпорядча – являє собою повсякденну реалізацію органами державної влади приписів законів;
- 3) судова – судові органи беруть участь у реалізації функцій держави шляхом здійснення правосуддя;
- 4) контрольно-наглядова – контрольно-наглядові органи держави спостерігають за точним і одноманітним виконанням законів.

За зовнішніми ознаками діяльності держави розрізняють:

- 1) правові форми – види діяльності, пов'язані з виданням правових актів;
- 2) Організаційні форми – це поточна технічна, господарська, статистична діяльність, спрямована на вирішення конкретних завдань (будівництво, освіта та ін.).

Тема 31 Класифікація держав залежно від їх форм

Форма держави – це спосіб організації і здійснення державної влади.

Форми держави являють собою державно-правову конструкцію, що складається з трьох елементів:

- 1) форма правління;
- 2) форма державного устрою;
- 3) форма державного режиму.

Класифікація держав залежно від їх форм здійснюється відповідно до цих елементів, а саме:

- 1) монархічні і республіканські;
- 2) унітарні, федеральні, конфедеративні;
- 3) демократичні, авторитарні, тоталітарні.

На форму держави впливає національний склад населення, територіальні розміри країни, історичні традиції народу.

Тема 32 Форми правління сучасних держав

Форма правління – це організація, порядок творення і взаємодії найвищих органів державної влади (парламенту, глави держави та уряду).

Залежно від порядку заміщення посту глави держави розрізняють монархію і республіку.

Монархія – це така форма правління, при якій главою держави є особа, що одержує і передає свій пост і титул у спадок і довічно.

У даний час у світі приблизно 30 монархій.

Різновиди монархій:

- 1) абсолютна – у руках монарха вся влада (Оман, Катар, Саудівська Аравія).
- 2) дуалістична – влада ділиться між парламентом і монархом (Бруней, Тонго).
- 3) парламентська – монарх юридично є главою, але участі в управлінні країною практично не бере (Японія, Великобританія).

Республіка – це така форма правління, при якій верховна влада здійснюється представницькими органами, що обираються народом на певний термін.

Різновиди республік:

- 1) президентська – президент обирається прямими виборами, очолює уряд, який призначається президентом і йому підзвітний (США, Грузія, Мексика);

2) парламентська – президент обирається парламентом або особливими зборами. Склад уряду визначає парламент. Уряд несе відповідальність перед парламентом (Німеччина, Італія);

3) змішана:

а) президентсько-парламентська – вибори президента проводяться всенародним голосуванням, але президент не очолює уряд; уряд призначається президентом, але призначення прем'єр-міністра вимагає згоди парламенту (Росія, Франція);

б) парламентсько-президентська – аналогічно парламентсько-президентській, але прем'єр-міністр призначається більшістю в парламенті (Україна).

Уряд несе відповідальність перед президентом, але й парламент має право висловити йому недовіру.

Тема 33 Форми державного устрою

Форма державного устрою – це спосіб територіально-політичного устрою держави, порядок взаємодії між державою і її окремими частинами.

Розрізняють прості (унітарні) і складні держави.

Унітарна держава – це єдина держава, що складається з адміністративно-територіальних одиниць: областей, провінцій.

Ознаки унітарної держави:

- 1) єдиний центр і система органів влади та управління;
- 2) єдина система права (Болгарія, Польща, Україна).

Різновиди унітарної держави:

- 1) централізовані – регіональні органи формуються шляхом призначення зверху (Казахстан, Франція);
- 2) децентралізовані – утворюються незалежно від центру (Великобританія).

Складна держава

Різновиди складної держави: федерації, конфедерації.

Федерація – це добровільне об'єднання декількох самостійних держав (суб'єктів федерації) в єдину союзну державу.

Ознаки федерації:

- 1) наявність декількох правових систем, з яких одна (система федерального права) володіє верховенством по відношенню до права суб'єкта федерації;
- 2) наявність двох рівнів державної влади. Федеральна влада (влада держави в цілому) володіє всією повнотою зовнішнього суверенітету і

значною частиною внутрішнього суверенітету. Влада суб'єктів федерації володіє внутрішнім суверенітетом.

Різновиди федерацій:

- територіальні (США, Німеччина, Бразилія);
- національні (Бельгія, Індія);
- змішані (Росія).

Конфедерація – це тимчасовий союз держав, створений для досягнення конкретної мети (або розпадається, або еволюціонує у федерацію). США на початку існування.

У даний час ризиками конфедерації володіє Європейський Союз.

Тема 34 Форми державного режиму

Форма державного режиму – це сукупність прийомів і методів здійснення державної влади.

Існує безліч класифікацій державного режиму, найбільш поширені – це поділ держав на демократичні та антидемократичні (авторитарні і тоталітарні).

Форми державного режиму наведені в таблиці 1.

Вид режиму	Обсяг прав і свобод громадян	Способи формування органів влади	Переважаючі методи державного управління	Наявність або відсутність плюралізму
Демократичний	Конституційно закріплені і на практиці реалізовані міжнародні стандарти прав людини	Вільні рівні вибори, законне, з урахуванням загальної думки, призначення складу органів влади і посадовців	Переконання, керівництво, особистий приклад	Присутність політичного, економічного, ідеологічного плюралізму
Авторитарний	Обмежені політичні і деякі особисті права і свободи	Вибори носять нерівний та/або невільний характер. Призначення складу органів державної влади і посадовців проводиться без урахування думки народу	Примус, і контроль	Політичний і ідеологічний плюралізм обмежені, за наявності економічного плюралізму
Тоталітарний	Принципова відмова від ідеї прав людини, замість чого робиться акцент на права класу, раси, нації	Вибори або не проводяться, або мають декоративний характер Призначення складу	Насильство, залякування	Плюралізм відсутній у всіх проявах, однопартійність, відсутність

		органів влади та посадовців цілком залежить від волі пануючої олігархії та / або від бажання вождя		опозиції, єдина, обов'язкова для всіх ідеологія
--	--	--	--	---

Таблиця 1 – Форми державного режиму

Тема 35 Громадянське суспільство і держава

Громадянське суспільство – це співтовариство вільних індивідів, недержавних об'єднань громадян і сфера відносин між ними, незалежна від держави.

Структуру громадянського суспільства складають:

- 1) вільні, рівноправні, самостійні індивіди.
- 2) недержавні об'єднання громадян (сім'я, церква, партії, профспілки, клуби, рухи).
- 3) суспільні відносини між індивідами і їх об'єднаннями.

Громадянське суспільство – це, головним чином, соціально-економічна та особиста сфера життєдіяльності людей, вільна від державного втручання.

Рівноправне партнерство між громадянським суспільством і державою неможливе, оскільки будь-яка державна влада прагне до самозростання і підпорядкування собі суспільства. Тому, або громадянське суспільство формує і контролює державу, або держава поглинає суспільство і тоді воно перестає бути громадянським.

Громадянському суспільству відповідає тип держави, який називають правовим.

Правова держава – це система органів та інститутів, які гарантують і захищають нормальне функціонування громадянського суспільства.

Тема 36 Поняття та основні ознаки правової держави

Правова держава – це така держава, у якій якнайповніше забезпечуються права і свободи особи, а державна влада заснована на праві, зв'язана правом і здійснюється в правових формах.

Основні ознаки правової держави:

- широкий спектр прав і свобод особи, гарантованих і забезпечуваних державою, рівність громадян перед законом, доступність правового

захисту для кожного громадянина, обмеження втручання держави у сферу приватної ініціативи;

- верховенство правового закону (правовий закон містить рівну для всіх міру свободи і справедливості);

- демократичний, легальний спосіб формування влади;

- поділ влад. Кожна з гілок влади (законодавча, виконавча, судова) формується і діє у відносній незалежності одна від одної;

- зв'язаність влади правом. Влада в правовій державі заснована на праві, обмежується за допомогою права і здійснюється в правових формах, діє за принципом: «Дозволено тільки те, що прямо дозволено законом»;

- високий рівень загальної і правової культури громадян;

- взаємна відповідальність держави та особи. Тільки в правовій державі можлива відповідальність державної влади перед особою у разі порушення державою прав, свобод і законних інтересів особи. Ця відповідальність реалізується подачею позову до держави і до її органів; зверненням в суд, у тому числі і в міжнародні судові органи;

- високе положення суду в суспільстві і державі.

Тема 37 Головні напрями формування громадянського суспільства і правової держави в Україні

Громадянське суспільство і правова держава в Україні – це справа майбутнього. Формування громадянського суспільства і правової держави в Україні повинно йти за такими основними напрямками:

- 1) розвиток приватної ініціативи;

- 2) досягнення високого рівня добробуту громадян, згладжування соціальної нерівності;

- 3) формування громадянської політичної культури;

- 4) удосконалення законодавства і приведення галузевого законодавства у відповідність до Конституції України і ратифікованих Україною міжнародних угод.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна

- 1 Ківалов С.В., Музиченко П.П., Крестовська Н.Н., Крижанівський А.Ф. Основи правознавства України. – Харків: Одіссей, 2008.

Додаткова:

- 2 Правознавство / За ред. А.В. Копейчикова. – К.: Юрінком, 2001.
- 3 Основи правознавства. / За ред. І.Б. Усенка. – К.: Ірпінь, 1999.
- 4 Комаров С.А. Теория государства и права: Учебник. – М.: Юрайт, 1997.
- 5 Основи держави і права. – К.: Канон, 2008.

**УКРАИНСКАЯ ГОСУДАРСТВЕННАЯ АКАДЕМИЯ
ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОГО ТРАНСПОРТА**

ФАКУЛЬТЕТ ЭКОНОМИКИ ТРАНСПОРТА

Кафедра «Экономическая теория и право»

Ю.П. Васильев

ОСНОВНЫЕ ПОНЯТИЯ ТЕОРИИ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

**КОНСПЕКТ ЛЕКЦИЙ
ПО ДИСЦИПЛИНЕ «ПРАВОВЕДЕНИЕ»
для студентов всех специальностей**

**Электронная версия
(аутентичный перевод с украинского языка)**

ХАРЬКОВ 2010

Васильев Ю.П. Основные понятия теории государства и права: Конспект лекций. – Харьков: УкрГАЖТ, 2009. – 31с.

Настоящий конспект лекций раскрывает два раздела курса «Правоведение», а именно: «Основные понятия теории права» и «Основные понятия теории государства». Он может быть использован как теоретический источник при подготовке к итоговому контролю знаний по соответствующим разделам курса «Правоведение» студентами всех специальностей.

Рекомендуется для студентов всех специальностей.

Табл. 1, библиогр: 5 назв.

Конспект лекций рассмотрен и рекомендован к печати на заседании кафедры «Экономическая теория и право» 23 февраля 2009 г., протокол № 5.

Рецензент:

Старш. преп. А.В. Колесников

Оглавление

Раздел I	Основные понятия теории права	5
Тема 1	Понятие и виды социальных норм	5
Тема 2	Взаимосвязь социальных норм	5
Тема 3	Понятие и признаки права	6
Тема 4	Право – особый вид социальных норм	7
Тема 5	Объективное и субъективное право	7
Тема 6	Функции права	8
Тема 7	Источники (формы) права: понятие и виды	8
Тема 8	Законы и подзаконные акты	9
Тема 9	Понятие и признаки правовых актов	10
Тема 10	Система законодательства: понятие и структура	10
Тема 11	Система права и ее структура. Понятие отрасли права и правового института	11
Тема 12	Систематизация нормативно-правовых актов, ее цели и виды	12
Тема 13	Нормы права: понятие, признаки и виды	13
Тема 14	Структура нормы права	14
Тема 15	Правоотношение: понятие, признаки и виды	14
Тема 16	Структура правоотношения	15
Тема 17	Субъекты права: понятие и виды	15
Тема 18	Юридические факты: понятие и классификация	16
Тема 19	Правомерное поведение: понятие, признаки, виды	17
Тема 20	Правонарушение: понятие, признаки и виды	18
Тема 21	Состав правонарушения	19
Тема 22	Юридическая ответственность: понятие, основание, признаки, цель, функции и виды	19
Тема 23	Понятие законности и правопорядка, их гарантии	20

Раздел II	Основные понятия теории государства	21
Тема 24	Общество: понятие и структура	21
Тема 25	Понятие и виды власти	22
Тема 26	Возникновение государства и права	23
Тема 27	Понятие и признаки государства	24
Тема 28	Исторические типы государства	24
Тема 29	Функции государства: понятие и виды	25
Тема 30	Основные формы осуществления функций государства	26
Тема 31	Классификация государств в зависимости от их форм	26
Тема 32	Формы правления современных государств	27
Тема 33	Формы государственного устройства	28
Тема 34	Формы государственного режима	29
Тема 35	Гражданское общество и государство	30
Тема 36	Понятие и основные признаки правового государства	30
Тема 37	Главные направления формирования гражданского общества и правового государства в Украине	31
	Список рекомендованной литературы	31

Раздел I Основные понятия теории права

Тема 1 Понятие и виды социальных норм

Социальные нормы – это правила человеческого общения, регулирующие отношения людей между собой.

Отличительные признаки социальных норм:

1) социальные нормы являются типовой *моделью* (образцом) поведения человека. Они направлены на регулирование всех общественных отношений;

2) социальные нормы носят *общий* характер, то есть рассчитаны на многократное применение;

3) исполнение социальных норм *обеспечивается* определенными средствами *воздействия* (внутреннее убеждение человека, общественное осуждение, государственное принуждение).

Виды социальных норм:

1) нормы морали;

2) нормы права;

3) религиозные нормы;

4) нормы объединений граждан (корпоративные нормы);

5) обычаи и традиции;

6) эстетические нормы.

Исполнение большинства социальных норм обеспечивается негосударственными средствами: общественным осуждением, санкциями со стороны объединений граждан и церкви (например, исключение из партии, покаяние или отлучение от церкви). Государство обеспечивает только нормы права.

Тема 2 Взаимосвязь социальных норм

Социальные нормы взаимосвязаны. Это проявляется в следующем:

1) *регулятивность* — все социальные нормы регулируют общественные отношения путем установления определенных правил поведения человека в обществе;

2) *единство цели* — все социальные нормы направлены на упорядочение жизни, на стабильность и спокойствие в обществе. Результатом реализации (воплощения в жизнь) социальных норм является *общественный порядок*. Нормы религии, морали, права имеют также

огромный воспитательный потенциал, они оказывают влияние на формирование человеческой личности;

3) *единство оценки* желательного и нежелательного для общества поведения — нередко и право, и религия, и мораль запрещают или позволяют одну и ту же линию поведения. Например, кража правом расценивается как преступление, религией — как грех, моралью — как плохой поступок. Причинение вреда нападающему в результате самообороны оправдывается и правом, и моралью.

Взаимосвязь существует не между всеми видами социальных норм. Некоторые нормы отражены во многих видах социальных норм. Большей частью нормы находят правовое оформление.

Тема 3 Понятие и признаки права

Право – это система общеобязательных, формально определенных, установленных и охраняемых государством правил поведения, регулирующих общественные отношения и выражающих меру свободы и справедливости.

Признаки права:

1) *общеобязательность*. Правовые предписания адресованы всем участникам правовых отношений и обязательны для них;

2) *нормативность*. Право состоит из правил общего характера, рассчитанных на неоднократное применение. Право выступает как равный масштаб и модель поведения людей;

3) *формальная определенность*. Правовые нормы, как правило, фиксируются в письменном виде, они имеют четкую логическую структуру. Право устанавливает определенные рамки поведения человека, однозначно формулируя его права и обязанности;

4) *системность*. Право представляет собой целостную систему взаимосвязанных норм, в которой у каждой нормы есть свое, строго определенное место и взаимосвязь с другими нормами;

5) *связь с государством*. Право связано с государством прежде всего тем, что правовые нормы устанавливаются или санкционируются государством. Право охраняется государственным принуждением;

6) *регулятивность*. Право выступает в качестве регулятора общественных отношений, и в этом состоит его главная социальная ценность;

7) *выражение меры свободы и справедливости*. Право нередко называют математикой свободы. Действительно, право воплощает основные права и свободы человека, предоставляет человеку легальную возможность реализовать свои интересы, не нарушая прав и свобод других людей.

Тема 4 Право – особый вид социальных норм

Нормы права отличаются от остальных социальных норм следующими свойствами:

- 1) формирование и действие права связано с государственной деятельностью – именно государство придает праву общеобязательный характер и сообщает ему принудительную силу;
- 2) нарушение нормы права влечет негативную реакцию государства в виде юридической ответственности;
- 3) действие норм права распространяется на всех людей независимо от воли и желания человека (незнание правовой нормы не освобождает от ответственности в случае ее нарушения).

Тема 5 Объективное и субъективное право

Объективное право – это система действующих норм права, отраженных в различных источниках права и не зависящих от воли индивида.

В объективном праве традиционно выделяют структурные подразделения (в праве Украины это отрасли и институты права).

Субъективное право – это определенная объективным правом мера возможного поведения индивида. Использование субъективного права зависит от личного желания и усмотрения индивида. В структуре субъективного права обычно выделяют три элемента:

1) *право действия* предполагает, что индивид вправе самостоятельно определить положительную линию своего поведения. Например, гражданин Украины имеет право приобрести в собственность участок земли;

2) *право требования* означает, что индивид может требовать определенного положительного поведения от иного лица. Например, собственник земельного участка вправе потребовать у арендатора арендную плату;

3) *право притязания* означает, что индивид вправе обратиться за помощью к государству, если нарушено его субъективное право либо он не может реализовать его без государственного вмешательства. Например, в случае земельного спора индивид вправе обратиться в суд.

Объективное и субъективное право тесно взаимосвязаны. На основе объективного права приобретаются субъективные права, возникают правоотношения.

(Аналогия из физики: масса и вес. Масса – мера инертности и ею обладает всякая материя. Вес – сила, с которой тело давит на опору или оттягивает отвес, и зависит от силы гравитации и в состоянии невесомости равна нулю).

Тема 6 Функции права

Функции права – это основные направления воздействия права на общественные отношения.

Функции:

- 1) экономическая;
- 2) политическая;
- 3) идеологическая;
- 4) воспитательная;
- 5) юридическая (особая функция).

Юридическая функция:

- 1) регулятивная;
- 2) охранительная.

Регулятивная функция проявляется в том, что предписания правовых норм вносят упорядоченность в общественные отношения.

Различают:

- 1) статическая – закрепляет те или иные стабильные состояния;
- 2) динамическая – закрепляет социальные процессы.

Охранительная функция заключается в том, что право защищает общественные отношения путем установления запретов, ограничений и наказаний.

Регулятивная и охранительная функции права тесно связаны между собой – охранительная функция права призвана обеспечить нормальное действие регулятивной функции.

Тема 7 Источники (формы) права: понятие и виды

Источник права – это исходящий от государства способ выражения и закрепления норм права.

Виды:

- 1) правовой обычай – это стихийно сложившееся устойчивое правило поведения, санкционированное государством;
- 2) юридический (судебный или административный) прецедент – это решение по конкретному делу, которому придана нормативная сила и которое служит образцом для решения аналогичных дел;
- 3) нормативно-правовой акт – это письменный документ, принятый в установленном порядке компетентным органом государства;

4) нормативный договор – это соглашение между двумя и более субъектами права, содержащее обязательные для них предписания.

В различных правовых системах соотношение и взаимодействие между источниками права имеет свои особенности. Например, в Украине нечасто используются юридический прецедент и правовой обычай. Напротив, в ряде государств Африки и Латинской Америки правовые обычаи сохраняют свое значение и являются основой правовой системы. В Великобритании же основной правовой формой остается юридический прецедент.

Тема 8 Законы и подзаконные акты

Закон – это нормативный акт, принятый органом законодательной власти или всенародным референдумом, обладающий высшей юридической силой и содержащий первичные правовые нормы.

Наиболее важные отличительные признаки:

- 1) принимается исключительно субъектами, которые являются носителями государственного суверенитета (народ или его высшие представительные органы);
- 2) закон имеет высший юридический ранг;
- 3) содержит первичные изначальные нормы, которых ранее не было в системе права;
- 4) регулирует наиболее важные общественные отношения.

Все законы делятся на:

- 1) конституционные (конституция и законы, вносящие в нее изменения и дополнения);
- 2) обычные (текущие).

Подзаконные акты – это нормативные акты, изданные на основе, во исполнение и в целях конкретизации закона.

Они не могут выходить за пределы законодательного регулирования, изменять или отменять нормы законов.

Виды подзаконных актов:

- 1) указы Президента Украины;
- 2) постановления и распоряжения Кабинета Министров Украины;
- 3) инструкции и нормативные приказы министерств и ведомств;
- 4) решения органов местного самоуправления и их исполнительных органов;
- 5) распоряжения глав местных государственных администраций;
- 6) нормативные приказы администраций предприятий, учреждений, организаций.

Тема 9 Понятие и признаки правовых актов

Правовые акты – это принятые в официально признанной (чаще всего в документальной) форме акты субъектов права, имеющие юридическое значение.

Признаки правовых актов:

- 1) представляют собой акты правомерного поведения;
- 2) носят волевой характер;
- 3) имеют определенную, объективно выраженную форму (договор, распоряжение, закон).

Различают:

1) **нормативно-правовые акты**: содержат нормы права, распространяются на множество субъектов права и повторяющиеся правовые ситуации и рассчитаны на неопределенно большое количество применений.

2) **индивидуально-правовые акты**: обязательны только для определенного круга конкретных субъектов и действуют «разово» на каждый конкретный жизненный случай (приказ о наложении взыскания, приговор суда).

Тема 10 Система законодательства: понятие и структура

Система законодательства – это совокупность нормативно-правовых актов, структурированных (расположенных) в определенном логическом порядке.

Различают следующие структуры законодательства:

- 1) вертикальная (иерархическая);
- 2) горизонтальная (отраслевая).

Вертикальная – нормативно-правовые акты расположены в зависимости от юридической силы (значимости).

Система законодательства Украины включает:

- 1) Конституция Украины;
- 2) обычные (текущие) законы;
- 3) международные договоры, ратифицированные ВРУ, т.е. принятые как часть системы законодательства Украины;
- 4) подзаконные акты.

Внутренняя структура нормативных актов:

- 1) закон состоит из:
 - А – преамбула (введение);
 - Б – разделы (главы);
 - В – статьи;

2) подзаконный акт состоит из:

А – разделы;

Б – пункты.

Горизонтальная (отраслевая) структура формируется по отраслевому признаку:

1) конституционное

2) административное

3) гражданское

4) трудовое

5) уголовное законодательство и т.д.

Система законодательства и система права представляют две стороны, (два аспекта) одной и той же сущности – права.

Система права включает, помимо нормативно-правовых актов, иные источники права (правовые обычаи, юридические прецеденты, нормативные договоры).

Тема 11 Система права и ее структура. Понятие отрасли права и правового института

Система права – это внутренняя структура действующего права, состоящая из отраслей, институтов и норм права.

Центральным звеном системы права является отрасль – крупная упорядоченная совокупность правовых норм, регулирующих определенную сферу общественных отношений.

В основе деления права на отрасли и институты лежат 2 критерия: предмет и метод правового регулирования.

Каждая отрасль имеет свой набор принципов и общих положений, специфических средств и приемов правового регулирования.

Предмет правового регулирования – это та сфера общественных отношений, которую регулирует данная отрасль, это то, что подлежит регулированию.

Он уникален для каждой отрасли права.

Метод правового регулирования – это приемы и способы воздействия права на общественные отношения, это то, как право влияет на них.

Некоторые методы правового регулирования:

1) **императивный метод** – метод властных предписаний. Содержит, как правило, нормы-запреты. Императивные нормы права не могут быть изменены по договоренности между участниками правового отношения;

2) **диспозитивный метод** (противоположен императивному) – дает субъектам возможность выбора вариантов поведения в рамках закона;

3) **метод поощрений** – выделяет действия, при совершении которых, субъекты приобретают некие права или освобождаются от ответственности (добровольная сдача оружия освобождает от уголовной ответственности);

4) **метод автономии и равенства сторон** – субъекты характеризуются самостоятельностью и равны в своих действиях (процессуальное право, семейное право);

5) **метод субординации и властного приказа** – предполагает неравенство участников правового отношения, подчиненность одного из них другому.

Для каждой отрасли права характерен свой набор методов правового регулирования. Чем более развитой является система права, тем больше отраслей включает она в себя.

Отрасль права в свою очередь представляет собой систему, состоящую из институтов права.

Институт права – это упорядоченная совокупность норм права, регулирующих определенный вид общественных отношений.

Например, отрасль гражданского права включает институты:

- институт права собственности;
- наследования;
- обязательственного права и т.п.

Институт права состоит из норм права, которые являются первичными элементами, ячейками системы права.

Тема 12 Систематизация нормативно-правовых актов, ее цели и виды

Систематизация – это деятельность, направленная на упорядочение или совершенствование нормативно-правовых актов с целью приведения их в определенную согласованную систему.

Виды систематизации:

1) **инкорпорация** – объединение нормативно-правовых актов, без их изменения, в сборник по какому-либо критерию (алфавитному, предметному, хронологическому, профессиональному и т.п.).

2) **кодификация** – создание нового, логически-цельного нормативно-правового акта (кодекса) на основе предыдущих актов, с частичным или полным изменением их содержания, устранением пробелов и противоречий. Осуществляется только Верховной Радой Украины.

3) **консолидация** – принятие укрупненного унифицированного акта на основе объединения норм разрозненных актов. При этом новые нормы не создаются, устраняются повторы. Применяется в англоязычных странах.

Тема 13 Нормы права: понятие, признаки и виды

Норма права – это обязательное, формально-определенное, установленное или санкционированное государством и обеспеченное его принудительной силой правило поведения.

Нормы права относят к числу социальных норм.

Отличительные признаки:

1) **общеобязательность** – для всех, на всех, независимо от того, знакомы ли субъекты с этими нормами или нет, обязательны для исполнения;

2) **формальная определенность** – нормы права четко сформулированы и зафиксированы в официальном источнике права – нормативно-правовом акте, международном договоре и т.д.;

3) **связь с государством** – нормы права либо устанавливаются государством, либо санкционируются государством;

4) **системность** – норма права сама по себе представляет микросистему, состоящую из гипотезы, диспозиции и санкции.

Каждая норма связана с рядом других.

Нормы классифицируются по ряду критериев:

1) в зависимости от предмета правового регулирования:

- конституционные;
- уголовно-правовые;
- другие отраслевые нормы;

2) в зависимости от метода правового регулирования:

- императивный (содержит властные предписания, не допускающие никаких отклонений);
- диспозитивный (предписания норм могут варьироваться по усмотрению участников отношений);

3) в зависимости от характера правового предписания, содержащегося в норме:

- дозволительные;
- обязывающие;
- запрещающие;

4) в зависимости от срока действия:

- постоянные;
- временные;

5) в зависимости от круга лиц, на которых распространяются нормы:

- общин;
- специальные;

б) в зависимости от действия в пространстве:

- общин;
- локальные (Конституция Автономной Республики Крым);

7) по функциональной направленности:

- регулятивные (устанавливают права и обязанности);
- охранительные (устанавливают вид и меру ответственности за нарушение прав или неисполнение обязанностей).

Тема 14 Структура нормы права

Норму права составляют следующие взаимосвязанные структурные части (элементы):

□ **гипотеза** – это часть нормы права, которая указывает на условия (жизненные обстоятельства), при которых данная норма права вступает в действие;

□ **диспозиция** – это часть нормы права, которая содержит само правило поведения (или запрещенное поведение);

□ **санкция** – это часть нормы права, которая предусматривает негативные последствия в случае нарушения правила либо запрета.

Схема "если-то-иначе"

Если (гипотеза) существует определенное обстоятельство, то (диспозиция) следует принять определенную линию поведения, иначе наступят (санкция) указанные неблагоприятные последствия.

Замечание

Норма права и статья нормативно-правового акта могут не совпадать – как правило, гипотеза, диспозиция, санкция содержатся в разных нормативно-правовых актах.

Тема 15 Правоотношение: понятие, признаки и виды

Правовое отношение – это общественное отношение, урегулированное нормой права, участники которого обладают взаимными правами и обязанностями.

Правовое отношение характеризуется через совокупность его признаков:

1) возникает между конкретными субъектами–обладателями юридических качеств (правоспособность, дееспособность);

2) возникает исключительно на основе нормы права;

3) между участниками правового отношения возникает юридическая связь в виде субъективного права одного лица и соответствующей ему обязанности другого лица;

4) имеет волевой характер (для возникновения правового отношения необходима воля как минимум одного из участников);

5) правовое отношение возникает по поводу реально существующего блага;

6) правовое отношение охраняется и обеспечивается силой государственного принуждения.

Различают следующие виды правовых отношений:

1) по отраслевому признаку:

- конституционные;
- трудовые;
- семейные и т.д.;

2) по функциям права:

□ регулятивные – возникают из правомерных действий субъекта;

□ охранительные – возникают из неправомерных действий субъекта;

3) по характеру обязанностей:

□ активные – обязанность субъекта заключается в необходимости совершить определенное действие;

□ пассивные – не совершать никаких действий.

Тема 16 Структура правоотношения

Правовое отношение состоит из следующих трех элементов:

1) субъекты – как минимум два; один – управомоченный (является носителем права); другой - обязанный (является носителем обязанностей).

2) объект – реальное (материальное или нематериальное) благо, по поводу которого субъекты вступают в правоотношение.

3) содержание – субъективные права и юридические обязанности участников правового отношения.

Субъективное право – это предусмотренная правом линия возможного поведения лица.

Юридическая обязанность – это предписанная правом линия должного поведения лица.

В каждом правовом отношении субъективному праву одного участника соответствует юридическая обязанность другого участника.

Тема 17 Субъекты права: понятие и виды

Субъекты права – это лица обладающие правосубъектностью (физические и юридические лица, государство, органы местного самоуправления).

Субъекты правоотношения — это люди и их объединения, выступающие в качестве носителей прав и обязанностей.

Виды субъектов права:

1) *физические лица* — граждане или подданные данного государства, иностранные граждане или подданные, лица без гражданства;

2) *юридические лица* — организации, в том числе объединения граждан, предприятия, учреждения;

3) *государство, государственные органы и органы местного самоуправления.*

Правосубъектность включает две юридические характеристики лица:

1) правоспособность — это способность лица обладать субъективными правами и обязанностями;

2) дееспособность — это способность лица своими действиями приобретать права и обязанности.

Правоспособность физических лиц возникает с момента рождения и прекращается смертью.

Дееспособность физических лиц (в полном объеме) возникает с 18 лет; при вступлении в брак — с момента вступления в брак.

Правоспособность и дееспособность юридического лица возникает одновременно с моментом госрегистрации (внесение в государственный реестр).

Тема 18 Юридические факты: понятие и классификация

Юридические факты — это конкретные жизненные обстоятельства, с которыми нормы права связывают возникновение, изменение или прекращение правоотношений.

Юридические факты отражены в гипотезах правовых норм.

Классификация:

А По волевому признаку юридические факты делятся на:

1) события (не зависят от воли человека: действие сил природы, рождение и естественная смерть человека, истечение сроков);

2) действия (зависят от воли человека).

Действия делятся на:

1) правомерные:

а) юридические акты — это правомерные действия, имеющие целью достижение определенного правового результата (договор, завещание, судебное решение);

б) юридические поступки – это действия, приводящие к юридическим последствиям независимо от воли совершившего их человека (находка клада, создание литературного произведения, научное открытие);

2) неправомерные – правонарушения

Правонарушения по степени вредности для общества делятся на:

а) проступки – гражданско-правовые, административные и дисциплинарные;

б) преступления.

В зависимости от характера юридических последствий различают следующие факты:

1) правообразующие (прием на работу; избрание на государственную должность);

2) правоизменяющие (присвоение очередного специального звания; изменение фамилии при вступлении в брак);

3) правопрекращающие факты (увольнение с работы).

Тема 19 Правомерное поведение: понятие, признаки, виды

Правомерное поведение – это поведение, соответствующее предписаниям правовых норм.

Признаки правомерного поведения:

1) *соответствие норме права*. Правомерное поведение представляет собой реализацию предписания, изложенного в диспозиции нормы права;

2) *социальная полезность*. Акты правомерного поведения не нарушают прав и свобод других людей, правопорядки в целом;

3) *предсказуемость*. Действия правопослушного человека легко спрогнозировать, что позволяет в свою очередь планировать ответные действия;

4) *массовость*. Правомерное поведение присуще большинству людей.

По мотивам различают следующие виды правомерного поведения:

1) **принципальное (социально активное)** – лицо глубоко верит в справедливость правовых предписаний и сознательно, неуклонно следует им (для этого следует знать их). Правосознание и поведение такого лица находятся в полной гармонии;

2) **привычное** – лицо не задумывается над предписаниями норм права, действует по привычке, следуя сложившемуся стереотипу;

3) **конформистское** – лицо следует не своим убеждениям или привычкам, а копирует действия своего окружения, действует «как все»;

4) маргинальное – лицо действует правомерно вследствие личного расчета или страха перед наказанием. Правосознание такого лица расходится с предписаниями правовых норм.

Правомерное поведение – норма для абсолютного большинства граждан правового демократического государства.

Тема 20 Правонарушение: понятие, признаки и виды

Правонарушение является противоположностью правомерного поведения .

Правонарушение – это противоправное, виновное, наносящее вред личности, обществу или государству деяние деликтоспособного лица.

Признаки правонарушения:

1) противоречие конкретному правовому предписанию – невыполнение обязанности или нарушение запрета;

2) виновность – правонарушением является лишь деяние, совершённое умышленно или по неосторожности;

3) нанесение вреда личности, обществу или государству или, в ряде оговорённых законом случаях, угроза нанесения такого вреда;

4) правонарушение является волевым, осознанным деянием, которое выражается в форме действия или бездействия;

5) ответственным за правонарушение может быть только физическое или юридическое лицо, способное нести ответственность за свои действия (деликтоспособное лицо).

В зависимости от степени опасности правонарушения и нанесённого им вреда правонарушения разделяют на:

- преступления;

- проступки.

Преступление – это наиболее опасное для общества правонарушение, посягающее на наиболее значимые социальные ценности (жизнь, здоровье, собственность).

Проступки – это менее опасные правонарушения.

В зависимости от вида юридической ответственности правонарушения подразделяются на:

1) уголовные (преступления);

2) гражданско-правовые проступки (нарушение авторского права, неисполнение договорного обязательства);

3) административные проступки (нарушение общественного порядка, правил торговли; нарушение правил дорожного движения, не повлекшие тяжких последствий);

4) дисциплинарные проступки (нарушение трудовой дисциплины).

Тема 21 Состав правонарушения

Возложение на лицо юридической ответственности возможно только при наличии в его деянии юридического состава правонарушения.

Состав правонарушения - это система элементов правонарушения.

В состав правонарушения входят:

- 1) субъект правонарушения – деликтоспособное лицо;
- 2) объект правонарушения – общественные отношения, социальные блага, ценности; права и свободы личности, интересы государства, на которые посягает правонарушитель;
- 3) субъективная сторона правонарушения – отношение лица к совершаемому им деянию и его последствиям.

Главный элемент субъективной стороны – вина в форме умысла или неосторожности. Факультативные элементы – мотив и цель правонарушения;

4) объективная сторона правонарушения – это внешняя характеристика правонарушения, включающая:

- а) противоправные деяния (действие или бездействие);
- б) результат деяния;
- в) причинно-следственная связь между деянием и результатом.

Отсутствие хотя бы одного из указанных элементов означает, что данный акт поведения не является правонарушением.

Тема 22 Юридическая ответственность: понятие, основание, признаки, цель, функции и виды

1 Юридическая ответственность – это применение к виновному лицу мер государственного принуждения за совершённое правонарушение. Меры государственного принуждения носят характер личных ограничений и имущественных взысканий.

2 Юридическая ответственность – это правовое отношение между государством и правонарушителем, в силу которого государство имеет право предпринять по отношению к правонарушителю определённые меры воздействия, а правонарушитель обязан претерпеть установленные государством лишения личного и имущественного характера.

Основание юридической ответственности (единственное) – это совершение правонарушения, т.е. наличие в деянии правонарушителя состава правонарушения.

Признаки юридической ответственности:

- 1) ее основанием является только правонарушение;
- 2) она всегда связана с государственным принуждением;
- 3) юридическая ответственность характеризуется лишениями для лица, совершившего правонарушение.

Цель юридической ответственности – формирование правомерного поведения.

Функции юридической ответственности:

- 1) охранительная – заключается в защите правопорядка;
- 2) правовосстановительная – заключается в восстановлении нарушенного права;
- 3) профилактическая – заключается в предупреждении совершения новых правонарушений;
- 4) воспитательная – воспитывает уважение к праву.

Виды юридической ответственности:

- 1) уголовная – применяется только за совершение преступления;
- 2) административная – применяется за совершение административного проступка;
- 3) гражданско-правовая – наступает за неисполнение обязательства, причинение имущественного вреда;
- 4) дисциплинарная – наступает за нарушение трудовой, служебной, учебной дисциплины;
- 5) конституционная – импичмент президента, отставка правительства;
- 6) международная – экономические санкции.

Тема 23 Понятие законности и правопорядка, их гарантии

1 Законность – это строгое и полное осуществление предписаний правовых норм всеми субъектами правоотношений .

2 Законность – это правовой режим, при котором деятельность всех участников правоотношений осуществляется в соответствии с требованиями законодательства.

Основными принципами (требованиями) законности являются:

- 1) верховенство закона;
- 2) всеобщность законности;
- 3) равенство всех субъектов перед законом;
- 4) единство законности и целесообразности;
- 5) неотвратимость ответственности за правонарушение.

Законность – процесс осуществления закона.

Правопорядок – это состояние упорядоченности общественных отношений, которые складываются в условиях законности.

Правопорядок – результат осуществления законности.

Важное значение в осуществлении законности и формировании правопорядка имеют их гарантии.

Гарантии законности и правопорядка – это средства, при помощи которых обеспечивается законность и правопорядок в обществе.

Гарантии делятся на общие и специальные.

К общим относятся:

1) *экономические* гарантии — это прежде всего такое состояние экономики, которое позволяет большинству граждан удовлетворять свои потребности, не выходя за рамки закона;

2) *политические* гарантии законности включают реальность прав и свобод граждан, возможность участия в политической жизни и управлении общественными делами;

3) *социальные* гарантии означают наличие достаточно многочисленного среднего класса, эффективную борьбу с бедностью и безработицей, обеспечение социальной защиты населения;

4) *духовные* гарантии включают правовую информированность населения, высокий уровень правовой культуры общества.

Специальные – это юридические гарантии:

1) система действующего законодательства;

2) деятельность конституционной юстиции;

3) деятельность судебных органов;

4) деятельность правоохранительных и контрольно-надзорных органов.

Раздел II Основные понятия теории государства

Тема 24 Общество: понятие и структура

Общество – это исторически сложившаяся совокупность индивидов, форма коллективной жизнедеятельности людей и система многообразных связей и отношений между ними.

Общество выступает одновременно и как среда, и как сложный механизм удовлетворения потребностей человека.

В соответствии с этими потребностями выделяют следующие структурные элементы – социальные институты:

1) институт семьи – обеспечивает воспроизводство человека;

2) институт экономики – обеспечивает добычу средств к существованию;

3) институт образования – обеспечивает получение, накопление и передачу информации;

4) институт духовности – удовлетворяет потребности человека в решении духовных проблем;

5) институт управления – обеспечивает безопасность и общественный порядок.

Тема 25 Понятие и виды власти

Власть – это отношения господства и подчинения – это отношения между людьми, в силу которых одни из них приказывают, другие – подчиняются.

Власть имеет следующие структурные элементы:

1 Субъекты:

а) властвующий (индивид, организация, партия, общность людей (сословие, класс, народ, нация), государство);

б) подвластный (подчиненный) (индивид и различные их объединения).

Власть не может быть односторонней. Она предполагает подчинение подвластных индивидов.

Мотивы подчинения различные:

а) страх перед наказанием;

б) традиция повиновения;

в) заинтересованность в выполнении распоряжения (такая власть является наиболее стабильной);

г) авторитет власти у подчиненных.

Подчинение власти – не единственный способ реагирования людей на властные предписания. В случае недостаточности мотивов для подчинения властвующий субъект может встретить сопротивление (от мирного неповиновения до вооруженной борьбы со стороны подвластного).

2 Объект – поведение отдельных индивидов или их совокупности, к которому обращены распоряжения субъектов власти.

3 Способы воздействия субъектов власти на подвластных индивидов.

Наиболее распространенные способы властвования:

- принуждение (в т.ч. насилие);

- убеждение;

- руководство (в армии);

- контроль;

- личный пример.

Существует множество видов власти. Юридическое значение имеют:

• политическая;

• государственная.

Политическая – это власть, осуществляемая различными звеньями политической системы общества (власть правящей партии, власть оппозиции, власть государства и власть местного самоуправления).

Государственная – это разновидность политической власти, осуществляемая государством и его органами.

От иных видов власти государственную власть отличают следующие признаки:

- 1) единство (существует только одна власть);
- 2) всеобщность (распространяется на всю территорию и на всех);
- 3) суверенность (самостоятельна и независима от других властей);
- 4) организационно оформлена (отделена от общества и воплощена в госаппарате);
- 5) наличие органов принуждения (армия, полиция).

Тема 26 Возникновение государства и права

Присваивающий тип хозяйства, свойственный первобытному обществу, перестал соответствовать запросам человечества. Решающую роль в этом сыграли экономические кризисные явления. К 10 тысячелетию до н.э. последний на Земле ледниковый период завершился, климат потеплел.

Это привело:

- 1) к росту населения;
- 2) вымиранию или миграции животных, которых ели люди и которые ели людей.

Это угрожало существованию человека как биологического вида – это кризис. Человечество ответило на этот кризис переходом к новому типу хозяйствования, а именно: от экономики присваивающей (охота, рыбная ловля, собирательство) к экономике производящей (земледелие, скотоводство, ремесло). Это произошло там, где существовали подходящие климатические условия и были виды флоры и фауны, пригодные к одомашниванию. Этот процесс называют неолитической революцией. Производящая экономика привела к усложнению организации труда, возникновению обмена, а в социальном отношении к стратификации общества (разделению общества на слои). Это потребовало специализации человеческой деятельности, в т.ч. появлению управленческой деятельности. Появились лица, занятые исключительно организацией общественного труда. Общественные отношения усложняются, и для регулирования уже не хватает обычаев – создается право.

Право создается следующими путями:

- 1) часть обычаев санкционируется государством;
- 2) государство создает нормативные акты, содержащие правила поведения, обязательные для всех.

Заключение: государство и право возникли в силу хозяйственной необходимости и потребностей производящей экономики.

Тема 27 Понятие и признаки государства

Государство – это политическая организация общества, обладающая полномочиями по управлению территориально организованным населением с целью выполнения общественных дел.

Признаки государства:

1) группа признаков (отличает государство от первобытной социальной организации):

- а) наличие публичной политической власти;
- б) система сбора финансовых средств;
- в) деление населения по территориальному признаку;
- г) наличие системы общеобязательных правил поведения, т.е. наличие права;

2) группа признаков (отличает государство от иных социальных институтов, политических партий и общественных организаций). Эти признаки называют атрибутами власти:

а) народ – это совокупность индивидов, объединенных правовой связью с государством. Эта связь выражается в институтах гражданства (или подданства – в монархиях);

б) территория – это пространство, в пределах которого осуществляется государственная власть;

в) публично организованная власть – это власть, выделившаяся из общества, не совпадающая с ним, стоящая над ним.

Тема 28 Исторические типы государства

Исторический тип государства – это система существенных черт, свойственных всем государствам, относимым к определенной группе.

Существует 3 подхода к определению типологии государства:

- 1) формационный;
- 2) технократический;
- 3) цивилизационный.

1 Формационный

Главным определяющим является тип социально – экономических отношений.

Формация – это исторический тип общества, основанный на определенном способе производства.

Способ производства (социально – экономические отношения) – это базис; государство, право, религия, мораль, искусство – это надстройка.

Выделяются такие формации и соответствующие им типы государства:

- рабовладельческая;
- феодальная;
- буржуазная.

2 Технократический

Основа в этом подходе – это приоритет уровня развития технологии.

Выделяют:

- примитивное (аграрно – традиционное общество, которому соответствует деспотическое общество–государство),
- промышленное общество, которому соответствует либеральное государство.

3 Цивилизационный

Цивилизация – это социокультурная общность, сформированная на основе универсальных (всеобщих) ценностей.

Каждая из цивилизаций несет характерный для нее тип государства.

Выделяют:

- египетскую;
- китайскую;
- эллинскую;
- западную;
- православную;
- мексиканскую и другие цивилизации, породившие соответствующий только им исторический тип государства.

Тема 29 Функции государства: понятие и виды

Функции государства – это основные направления и стороны деятельности государства.

Различают:

- 1) постоянные и временные.
- 2) основные и второстепенные.
- 3) в зависимости от сферы приложения - внутренние и внешние.

Внутренние функции нацелены на решение внутренних задач государства;

внешние – на установление и поддержание определенных отношений с другими государствами.

К внутренним функциям государства относятся:

- экономическая функция;

- функции защиты прав и свобод человека и гражданина;
- социальная функция;
- функция финансового контроля;
- функция охраны правопорядка;
- природоохранительная (экологическая) функция;
- культурная (духовная) функция;
- информационная функция.

К внешним функциям относятся:

- функция обеспечения безопасности государства;
- функция международного сотрудничества.

Тема 30 Основные формы осуществления функций государства

С учетом разделения властей выделяют следующие формы осуществления функций государства:

- 1) нормотворческая – заключается в издании общеобязательных нормативно–правовых актов;
- 2) исполнительно-распорядительная – представляет собой повседневную реализацию органами государственной власти предписаний законов;
- 3) судебная – судебные органы участвуют в реализации функций государства путем осуществления правосудия;
- 4) контрольно–надзорная – контрольно–надзорные органы государства наблюдают за точным и единообразным исполнением законов.

По внешним признакам деятельности государства различают:

- 1) правовые формы – виды деятельности, связанные с изданием правовых актов.
- 2) организационные формы – текущая техническая, хозяйственная, статистическая деятельность, направленная на решение конкретных задач (строительство, обучение и др.).

Тема 31 Классификация государств в зависимости от их форм

Форма государства – это способ организации и осуществления государственной власти.

Формы государства представляют собой государственно-правовую конструкцию, состоящую из трех элементов:

- 1) форма правления;

- 2) форма государственного устройства;
- 3) форма государственного режима.

Классификация государств в зависимости от их форм осуществляется в соответствии с этими элементами:

- 1) монархические и республиканские;
- 2) унитарные, федеративные, конфедеративные;
- 3) демократические, авторитарные, тоталитарные.

На форму государства влияет национальный состав населения, территориальные размеры страны, исторические традиции народа.

Тема 32 Формы правления современных государств

Форма правления – это организация, порядок образования и взаимодействия высших органов государственной власти (парламента, главы государства и правительства).

В зависимости от порядка замещения поста главы государства различают монархию и республику.

Монархия – это такая форма правления, при которой главой государства является лицо, получающее и передающее свой пост и титул по наследству и пожизненно.

В настоящее время в мире приблизительно 30 монархий.

Разновидности монархий:

- 1) абсолютная – в руках монарха вся власть (Оман, Катар, Саудовская Аравия);
- 2) дуалистическая – власть делится между парламентом и монархом (Бруней, Тонго);
- 3) парламентская – монарх юридически является главой, но участия в управлении страной практически не принимает (Япония, Великобритания).

Республика – это такая форма правления, при которой верховная власть осуществляется представительными органами, избираемыми народом на определенный срок.

Разновидности республик:

- 1) президентская – президент избирается прямыми выборами, возглавляет правительство, которое назначается президентом и ему подотчетно (США, Грузия, Мексика);
- 2) парламентская – президент избирается парламентом или особым собранием. Состав правительства определяет парламент. Правительство несет ответственность перед парламентом (Германия, Италия);
- 3) смешанная:
 - а) президентско-парламентская) – выборы президента производятся всенародным голосованием, но президент не возглавляет правительство;

правительство назначается президентом, но назначение премьер-министра требует согласия парламента (Россия, Франция);

б) парламентско-президентская – аналогично президентско-парламентской, но премьер-министр назначается большинством в парламенте (Украина).

Правительство несет ответственность перед президентом, но и парламент вправе выразить ему недоверие.

Тема 33 Формы государственного устройства

Форма государственного устройства – это способ территориально-политического устройства государства, порядок взаимоотношений между государством и его отдельными частями.

Различают простые (унитарные) и сложные государства.

Унитарное государство – это единое государство, состоящее из административно - территориальных единиц: областей, провинций.

Признаки унитарного государства:

- 1) единый центр и система органов власти и управления;
- 2) единая система права (Болгария, Польша, Украина).

Разновидности унитарного государства:

- 1) централизованные – региональные органы формируются путем назначения сверху (Казахстан, Франция).
- 2) децентрализованные – образуются независимо от центра (Великобритания).

Сложное государство

Разновидности сложного государства: федерации, конфедерации.

Федерация – это добровольное объединение нескольких самостоятельных государств (субъектов федерации) в единое союзное государство.

Признаки федерации:

- 1) наличие нескольких правовых систем, из которых одна (система федеративного права) обладает верховенством по отношению к праву субъекта федерации
- 2) наличие двух уровней государственной власти. Федеральная власть (власть государства в целом) обладает всей полнотой внешнего суверенитета и значительной частью внутреннего суверенитета. Власть субъектов федерации обладает внутренним суверенитетом.

Разновидности федераций:

- территориальные (США, Германия, Бразилия);
- национальные (Бельгия, Индия);

- смешанные (Россия).

Конфедерация – это временный союз государств, созданный для достижения конкретной цели (либо распадается, либо эволюционирует в федерацию). США в начале существования.

В настоящее время чертами конфедерации обладает Европейский Союз.

Тема 34 Формы государственного режима

Форма государственного режима – это совокупность приемов и методов осуществления государственной власти.

Существует множество классификаций государственного режима, наиболее распространенные – это деление государств на демократические и антидемократические (авторитарные и тоталитарные).

Формы государственного режима представлены в таблице 1.

Таблица 1 – Формы государственного режима

Вид режима	Объем прав и свобод граждан	Способы формирования органов власти	Преобладающие методы государственного управления	Наличие или отсутствие плюрализма
Демократический	Конституционно закреплены и на практике реализованы международные стандарты прав человека	Свободные равные выборы, законное, с учетом общего мнения, назначение состава органов власти и должностных лиц	Убеждение, руководство, личный пример	Присутствие политического, экономического, идеологического плюрализма
Авторитарный	Ограничены политические и некоторые личные права и свободы	Выборы носят неравный и/или несвободный характер. Назначение состава органов государственной власти и должностных лиц производится без учета мнения народа	Принуждение и контроль	Политический и идеологический плюрализм ограничены, при наличии экономического плюрализма
Тоталитарный	Принципиальный отказ от идеи прав человека, вместо этого делается акцент на права класса, расы, нации	Выборы либо не проводятся, либо носят декоративный характер. Назначение состава органов власти и должностных лиц всецело зависит от воли правящей олигархии и / или от желания вождя	Насилие, устрашение	Плюрализм отсутствует во всех проявлениях, однопартийность, отсутствие оппозиции, единая, обязательная для всех идеология

Тема 35 Гражданское общество и государство

Гражданское общество – это сообщество свободных индивидов, негосударственных объединений граждан и сфера отношений между ними, независимая от государства.

Структуру гражданского общества составляют:

- 1) свободные, равноправные, самостоятельные индивиды;
- 2) негосударственные объединения граждан (семья, церковь, партии, профсоюзы, клубы, движения);
- 3) общественные отношения между индивидами и их объединениями.

Гражданское общество – это, главным образом, социально-экономическая и личная сфера жизнедеятельности людей, свободная от государственного вмешательства.

Равноправное партнерство между гражданским обществом и государством невозможно, так как любая государственная власть стремится к самовозрастанию и подчинению себе общества. Поэтому, либо гражданское общество формирует и контролирует государство, либо государство поглощает общество и тогда оно перестает быть гражданским.

Гражданскому обществу соответствует тип государства, который именуют правовым.

Правовое государство – это система органов и институтов, которые гарантируют и защищают нормальное функционирование гражданского общества.

Тема 36 Понятие и основные признаки правового государства

Правовое государство – это такое государство, в котором наиболее полно обеспечиваются права и свободы личности, а государственная власть основана на праве, связана правом и осуществляется в правовых формах.

Основные признаки правового государства:

- широкий спектр прав и свобод личности, гарантированных и обеспечиваемых государством, равенство граждан перед законом, доступность правовой защиты для каждого гражданина, ограничение вмешательства государства в сферу частной инициативы;
- верховенство правового закона (правовой закон содержит равную для всех меру свободы и справедливости);
- демократичный, легальный способ формирования власти;

- разделение властей. Каждая из ветвей власти (законодательная, исполнительная, судебная) формируется и действует в относительной независимости друг от друга;

- связанность власти правом. Власть в правовом государстве основана на праве, ограничивается с помощью права и осуществляется в правовых формах, действует по принципу: «Разрешено только то, что прямо дозволено законом»;

- высокий уровень общей и правовой культуры граждан;

- взаимная ответственность государства и личности. Только в правовом государстве возможна ответственность государственной власти перед личностью в случае нарушения государством прав, свобод и законных интересов личности. Эта ответственность реализуется подачей иска к государству и к его органам; обращением в суд, в том числе и в международные судебные органы;

- высокое положение суда в обществе и государстве.

Тема 37 Главные направления формирования гражданского общества и правового государства в Украине

Гражданское общество и правовое государство в Украине – это дело будущего. Формирование гражданского общества и правового государства в Украине должно идти по таким основным направлениям:

- 1) развитие частной инициативы;
- 2) достижение высокого уровня благосостояния граждан, сглаживание социального неравенства;
- 3) формирование гражданской политической культуры;
- 4) совершенствование законодательства и приведение отраслевого законодательства в соответствие с Конституцией Украины и ратифицированными Украиной международными договорами.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

Основная

1 Ківалов С.В., Музиченко П.П., Крестовська Н.Н., Крижанівський А.Ф., Основи правознавства України. – Харків: Одісей, 2008.

Дополнительная

- 2 Правознавство / За ред. А.В. Копейчикова. – К.: Юрінком, 2001.
- 3 Основи правознавства / За ред. І.Б.Усенка. – К.: Ірпінь, 1999.

- 4 Комаров С.А. Теория государства и права: Учебник. – М.: Юрайт, 1997.
- 5 Основи держави і права. – К.: Канон, 2008.